

Evropský kontext vývoje soustav oborů odborného vzdělávání

Václav Kleňha, NPI

Anotace: text přináší přehled společných trendů ve středním odborném vzdělávání v Evropě a příklady z jednotlivých států.

Klíčová slova: soustava oborů odborného vzdělávání, hybridizace odborného vzdělávání, výsledky učení, kompetenční přístup, modularizace programů

V souvislosti se Strategií vzdělávací politiky ČR 2030+, která stanoví jako jednu z priorit inovovat oborovou soustavu odborného vzdělávání, připravuje Národní pedagogický institut přehledovou studii o mezinárodních trendech v této oblasti. V Evropské unii má klíčové postavení mezinárodní agentura Cedefop (Evropské středisko pro rozvoj odborného vzdělávání), podporující vypracovávání a provádění evropských politik v oblasti odborného vzdělávání a přípravy (OVP). Z předběžné analýzy výzkumných zpráv a materiálů Cedefop o systémech OVP v Evropě vyplývají následující obecné trendy širšího kontextu inovace soustav oborů. Zpracovávaná přehledová studie NPI je doplní o další i mimoevropské zdroje a příklady inovace oborových soustav vybraných národních systémů OVP.

Probíhající dlouhodobý výzkumný projekt Cedefop Budoucnost odborného vzdělávání a přípravy navazuje na projekt Mění se povaha a role odborného vzdělávání a přípravy v Evropě (2016–2018), jehož souhrnným výstupem je zpráva Odborné vzdělávání a příprava v Evropě 1995-2035.

Zpráva plně odráží skutečnost, že odborné vzdělávání a příprava v Evropě jsou velmi rozmanité. Pokrývá delší časové období než většina ostatních studií Cedefop, nebo jiných srovnávacích studií mezinárodních organizací. Zabývá se trendy OVP ze tří různých perspektiv: pedagogické, vzdělávacího systému a socioekonomické (perspektiva trhu práce) a je hlavním zdrojem tohoto textu.

Chápání OVP se posunulo od poměrně specifického vzdělávání pro určitá pracovní místa k velmi širokému záběru, který se částečně překrývá se všeobecným vzděláváním a zahrnuje středoškolské odborné vzdělávání, vzdělávání dospělých, a to jak obecné, tak i spojené s aktivními opatřeními na trhu práce, velkou část vysokoškolského vzdělávání a celoživotní vzdělávání (včetně neformálního a informálního učení).

Téměř ve všech zemích je v rámci školního OVP patrný trend směřující k širším odborným oblastem, bohatší směsici teoretických a obecných dovedností, a kvalifikace umožňující přístup k vyššímu vzdělání, na úkor specifitějšího praktického OVP. Tento trend lze popsat jako hybridizaci OVP a je částečně viditelný také v učňovských oborech. Roste počet učňů, kteří se připravují na odbornou maturitu nebo maturitu, která umožňuje přístup k vysokoškolskému vzdělání. Nastává též obecný posun těžiště OVP z úrovně EQF 3 na úroveň 4 nebo dokonce na úroveň 5. Německo a Rakousko srovnaly kvalifikaci mistra řemeslníka na úroveň 6, což odpovídá úrovni univerzitního bakaláře.

Stále větší důraz se klade na kvalifikace v oblasti OVP, které jsou založeny na výsledcích učení, což signalizuje snahu posílit vazbu na trh práce a odklon od kvalifikací definovaných na základě vstupů.

Tento posun souvisí se způsobem, jakým jsou vytvářeny soustavy (rámce) kvalifikací, přičemž přístupy založené na kompetencích se staly široce přijímanou součástí OVP. V mnoha zemích se snížil počet profesních profilů a kvalifikací, v kurikulu se stále více zdůrazňují průřezové nebo obecné dovednosti a zavádějí se programy, které vedou jak k obecným/akademickým, tak k odborným kvalifikacím.

Například ve Finsku se uplatňuje dlouhodobý trend směřující k systému založenému na kompetencích a výsledcích učení, v jehož rámci již došlo k zavedení kvalifikací, které mohou získávat jak dospělí, tak mladí lidé. Každý student má možnost navrhnout si individuální cestu pro dosažení kvalifikace nebo osvojení doplňkového souboru dovedností. Nový systém spočívá na široce založených kompetencích a počet kvalifikací se snížil z 360 na 160 kvalifikací sestavených ze 4000 modulů. Studenti mohou získávat kvalifikace flexibilně v programech vzdělávacích institucí, na pracovištích a v digitálních vzdělávacích prostředích. Umožňují jim to flexibilní podmínky přijímání, které mají za cíl poskytovat všem individuální vzdělávací cesty.

V Norsku je po reformě podpory znalostí z roku 2006 studentům nabízeno odborné vzdělávání v menším počtu oborů, takže během prvních dvou let studia absolvují širší a méně specifickou odbornou přípravu (poslední dva roky jsou založeny na odborném vzdělávání v oboru u zaměstnavatele). Současně se již v rané fázi studia vyučují předmětu s názvem "odborná specializace", který je seznamuje s autentickými pracovními metodami a úkoly v rámci příslušných řemesel a profesí, aby se částečně omezily předpokládané negativní účinky širokého spektra oborů odborného vzdělávání.

V Nizozemsku proběhl přechod od předmětového učení k rozvoji kompetencí souvisejících s profesí a k zavedení kvalifikačního systému založeného na kompetencích, přičemž došlo ke snížení počtu dostupných kvalifikací.

Modularizace programů se rovněž stala jedním z prvků, které otevírají možnost zvýšení flexibility OVP

a individualizovanější cesty, například pokud jde o pořadí, v jakém jsou moduly absolvovány. V Litvě jsou staré programy OVP určené pro konkrétní kvalifikaci postupně rozšiřovány a nahrazovány modulárními programy, aby se podpořila flexibilita možností OVP přispívat k individuálním potřebám studentů. Možnosti výběru, kumulace a kombinace jednotlivých modulů zlepšují dostupnost a atraktivitu vzdělávání jak pro mladé lidi, tak i pro dospělé, včetně možnosti absolvovat části kvalifikací, spíše než celé kvalifikace.

V tabulce 1 je uvedeno souhrnné srovnání hlavních charakteristik obsahu OVP a pedagogiky v letech 1995 a 2015, ukazující klíčové změny během těchto dvou dekad.

Tabulka 1. Mění se obsah a pedagogika OVP 1995–2015

1995	2015
OVP a všeobecné vzdělávání koncepčně odlišné	Překračování hranic (škola–pracoviště; všeobecné–odborné)

Nedostatečně rozvinuté učení založené na práci s výjimkou učňovských systémů	Zvýšený podíl učení se prací ve všech formách odborného vzdělávání a přípravy
Velká část školního OVP zaměřená na vstupy a slabě propojená s trhem práce	Přeorientování na výsledky učení a kompetence
Úzce zaměřené a specifické programy a kvalifikace	Větší flexibilita v čase a místě vzdělávání; zvýšená akceptace předchozího učení

Zdroj: Cedefop

Z hlediska systémů OVP došlo v posledních 20 letech k významnému vývoji a postavení OVP na vzdělávací scéně se obecně zlepšilo. Byly otevřeny možnosti přechodu mezi OVP a všeobecně vzdělávacími programy (a naopak). "Slepé uličky" byly z velké části odstraněny. Programy OVP se změnil tím, že se snížil počet kvalifikačních profilů v důsledku jejich rozšíření (zobecnění programů), nebo změny profilu programů (způsobené hybridizací povolání).

Dalším důležitým vývojem je rozšiřování OVP mimo jeho tradiční "jádro" na vyšším sekundárním stupni vzdělávání (do nižšího sekundárního vzdělávání, vysokoškolského vzdělávání, dalšího odborného vzdělávání a přípravy).

Ve vztahu mezi vnějšími požadavky na systém OVP, formulací politiky a jejími výsledky lze pozorovat, že exogenní vlivy často nevedly (zatím) k rychlé nebo hluboké reakci OVP: například navzdory vzestupu digitálních technologií, tyto stále ještě nepronikly plně do pedagogiky OVP jako e-learning. Podobně vzdělávání dospělých: přestože potřeba zvyšovat jejich kvalifikaci prostřednictvím OVP je široce uznávána, tuto oblast se v některých zemích téměř nepodařilo rozvinout.

Tabulka 2 shrnuje hlavní charakteristiky systémů OVP v roce 1995 a v roce 2015, s cílem zdůraznit klíčové změny v tomto období.

Tabulka 2. Měnící se systémy a instituce odborného vzdělávání a přípravy 1995–2015

1995	2015
<ul style="list-style-type: none"> • OVP často roztržštěné, silné vazby na průmysl a odvětví, slabší k celkovému systému vzdělávání • Programy omezené na střední úrovni s nízkou prostupností na vyšší úrovni • OVP úzce vymezené jako počáteční odborné vzdělávání • OVP zaměřené na úzce vymezenou cílovou skupinu (16-20leté osoby) 	<ul style="list-style-type: none"> • Soudržnější systémy OVP integrované do celkových systémů vzdělávání • Větší prostupnost a méně slepých uliček • Centralizovanější stanovování standardů státem poskytovaného OVP • Méně kvalifikací a širší profily • Diverzifikace cílových skupin, včetně dospělých • Rozvoj vyššího OVP a dalšího profesního vzdělávání

Zdroj: Cedefop

Socioekonomické a pracovní výzvy vytvářejí tlak na systémy OVP, a systémy se s tím vyrovnávají různými způsoby. Začínají být flexibilnější, umožňují častěji přecházet a odcházet ze systému v průběhu života, ale dosažený pokrok je v jednotlivých zemích různý a obecně pomalý. Výsledky učení a mechanismy ověřování neformálního a informálního učení byly

zavedeny, čímž se od sebe oddělilo, jaké dovednosti se získávají a jak se toho dosahuje. Obsah programů OVP se rozšiřuje a stále více se zaměřuje na průřezové dovednosti. Také financování vykazuje společný trend: OVP by měla zvládnout více s menšími prostředky.

Klíčovým dnešním dilematem odborného vzdělávání je zajištění přístupu na trh práce i k vysokoškolskému vzdělání. Na jedné straně se tak zvyšuje prestiž odborného vzdělávání, na druhé straně to však přináší riziko rozmělnění OVP a znevýhodnění těch, jejichž silnou stránkou je získávání manuálních a praktických dovedností.

V tabulce 3 jsou shrnuty hlavní změny socioekonomických aspektů OVP v letech 1995 a 2015.

Tabulka 3. Mění se socioekonomický kontext 1995–2015

1995	2015
<ul style="list-style-type: none"> • Omezené cíle; příprava na vstup do zaměstnání a zajištění kvalifikované pracovní síly • Standardy se definují a potřeby předvídají na základě jednotlivých odvětví průmyslu a služeb • Na trhu práce převažují pracovní místa vyžadující střední úroveň dovedností • Digitalizace je jedním z několika faktorů ovlivňující OVP 	<ul style="list-style-type: none"> • Širší cíle – sociální i ekonomické; excellence i integrace • Rostoucí úloha systémů pro získávání informací o dovednostech (skills intelligence) • Pracovní místa vyžadující dovednosti střední úrovně vykazují pokles; budoucí vývoj je sporný • Digitalizace jako klíčová hnací síla

Zdroj: Cedefop

I když existuje několik důležitých společných trendů, neprobíhají stejným tempem a ve stejném rozsahu, a jednotlivé země vykazují různé kombinace trendů. Nejčastějšími trendy se zdají být

ty, za nimiž stojí společné cíle EU, a které se projevují v zemích schopných přijímat odpovídající právní předpisy. K těmto trendům patří šíření přístupů založených na výsledcích učení, vývoj kvalifikačních rámců a také nástrojů pro ověřování (předchozího) neformálního a informálního učení. I v těchto případech existují mezi jednotlivými zeměmi značné rozdíly v podobě přístupů a přijatých rámců.

Významnou roli hraje závislost na předchozím vývoji (path-dependency) a zkušenost, že zásadní systémové změny je obtížné uskutečnit. Zjištěné trendy se stále více prosazují v probíhajících reformách, i když základní koncepce OVP v rámci členských států EU, a také postavení OVP ve srovnání se všeobecným vzděláváním, zůstávají prozatím většinou nezměněny. Jedná se o široké strukturální prvky systémů OVP, které souvisejí nejen s vnějšími technickými aspekty politiky a poskytování OVP, ale také se základními společenskými hodnotami.